

2. Александров А.А. Современная психотерапия: [монография] /А.А.Александров. — М.: Медицина, 1988. — 355 с.
3. Алиев А.М. Защита от стресса: [монография] / А.М.Алиев. — М.: Мартин, 1996. — 240 с.
4. Бочелюк В.И. Психология спорта: [монография] / В.И.Бочелюк. — К.: Центр. учб. літ., 2007. — 224 с.
5. Вітенко І.С. Основи психології: [навч. посібник] /І.С.Вітенко, Т.І.Вітенко. — Вінниця: Нова книга, 2001. — 256 с.
6. Гуменюк Н.П. Психология физического воспитания и спорта: [монография] /Н.П.Гуменюк. — К.: Вища шк., 2005. — 311 с.
7. Зайгарник Б.В. Патопсихология: [монография] / Б.В.Зайгарник. — М.: МГУ, 2006. — 238 с.
8. Матвеев В.Ф. Основы медицинской психологии, этики и деонтологии: [монография] /В.Ф.Матвеев. — М.: Медицина, 2009. — 174 с.
9. Методики психодиагностики в спорте: [сборник]. — М.: Просвещение, 1990. — 256 с.
10. Москвина Л. Энциклопедия психологических тестов: [справочник]/ Л.Москвина. — Саратов: Науч. книга, 1996. — 336 с.
11. Найдиффер Р.М. Психология соревнующегося спортсмена: [монография] /Р.М.Найдиффер. — М.: ФиС, 1999. — 224 с.
12. Немичин Т.А. Состояния нервно-психического напряжения: [монография] / Т.А.Немичин. — Л.: ЛГУ, 2003. — 167 с.
13. Николаева В.В. Влияние хронической болезни на психику: [монография] /В.В.Николаева. — М.: МГУ, 2010. — 166 с.
14. Никуленко Т.Г. Возрастная физиология и психофизиология: [монография] /Т.Г.Никуленко. — Рн/Д: Феникс, 2007. — 410 с.
15. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъективности: [монография] /В.А.Петровский. — Рн/Д: Феникс, 1996. — 386 с.
16. Плахтиенко В.А. Надежность в спорте: [монография] /В.А.Плахтиенко. — М.: ФиС, 1993. — 176 с.
17. Практические занятия по психологии для институтов физической культуры: [учеб. пособие]. — М.: ФиС, 1999. — 159 с.
18. Психология и современный спорт / Сост. А.В.Родионов: [монография]. — М.: ФиС, 2003. — 224 с.
19. Психология спортивной деятельности: [сборник трудов]. — Казань: КГУ, 2005. — 213 с.
20. Психорегуляция в подготовке спортсменов: [сборник трудов]. — М.: ФиС, 2007. — 176 с.
21. Тылевич И.М. Руководство по медицинской психологии: [справочник] /И.М.Тылевич. — Л.: Медицина, 2006. — 216 с.
22. Уэйнберг Р.С. Основы психологии спорта и физической культуры: [монография] / Р.С.Уэйнберг, Д.Гоулд. — К.: Олимп. лит-ра, 1998. — 335 с.
23. Федоренко Р.П. Психодіагностична практика у клініці: [навч.-метод. посіб.] /Р.П.Федоренко. — Луцьк: Вежа, 2010. — 236 с.
24. Фонтана Д. Как справиться со стрессом / Д.Фонтана: Пер. с англ. — М.: Педагогика-Пресс, 1995. — 352 с.
25. Шостакович В.В. Медицинская психология: [монография] /В.В.Шостакович. — К.: Вища шк., 2000. — 211 с.
26. Эмоционально-волевая подготовка спортсменов / Ред. А.Т.Филатов. — К.: Здоров'я, 2002. — 296 с.

В статье исследуются некоторые психологические показатели зрительной и оперативной памяти студентов – спортсменов в возрасте 18-23 лет. Значительные физические нагрузки в современном спорте ухудшают психологические параметры памяти и мыслительных процессов, несмотря на спортивную специализацию.

This article explores some of the visual and psychological indicators of RAM students - athletes aged 18-23 years. Significant physical activity in modern sport worsen psychological parameters of memory and cognitive processes, despite the sport specialization.

©2012 р.

О. Б. Цешнатій (м. Николаїв)

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИКИ РАТ У ГЕНДЕРНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Запропонований Л.М. Собчик «Рисований апперцептивний тест» (РАТ) належить до проєктивних тестів. Незважаючи на те, що репутація таких методик досі викликає напружені дискусії, дотепер залишається більш-менш вірною елегантною метафорою Л.Френка про проєктивні методи як про «Х-промені», свого роду «психологічний рентген», який дозволяє «освітити» глибини психіки респондента. Ця метафора, як і всяка метафора, викликає, однак, деякі утруднення з її практичним використанням. Справа тут не тільки в технічній підготовці психологів: для успішного застосування проєктивних методів у дослідженні необхідно досить ясно уявляти собі природу викликаних стимульним матеріалом реакцій респондента. Роль стимульного матеріалу, у свою чергу, повинна бути усвідомлена в підлягаючій інтерпретативним процедурам теорії. РАТ в цьому відношенні являє собою надзвичайно продуктивний приклад.

Автор запропонованої методики, Л.М.Собчик, вважає, що РАТ був створений не в останню чергу для того, щоб подолати труднощі, які зазнають респонденти при проходженні Тесту тематичної апперцепції (ТАТ) Г.Мюррея. Стимульний матеріал ТАТ не можна вважати в достатній мірі «культурно вільним»; деякі зображення, які сприймалися як релевантні «реальності на момент створення» тесту, тепер виглядають трохи застарілими, «вінтажними», і викликають у респондентів асоціації, наприклад, з «голлівудськими фільмами» [3], що приводило до діагностичних помилок. У зазначеному смислі спроба створити «культурно вільний апперцептивний тест» представляється досить продуктивною. Однак отриманий на цьому шляху тестовий матеріал виходить далеко за межі можливостей, що планувалися. Для розуміння цього слід звернути увагу на характер застосовуваного в РАТ стимульного матеріалу. По-перше, Л.М.Собчик [3] відзначає, що в РАТ використовуються максимально схематичні картинки; зображення на них позбавлені будь-яких підказуючих («inferential») деталей. По-

друге, і це не менш важливо, картинки-стимули РАТ створені як картини вкрай динамічні, які передбачають («suggesting») деякий потужний кінестезис, образ руху. В одному з вибірових інтерв'ю, що проводилося нами, респондентів було запропоновано порівняти свої відчуття від першої картки ТАТ із третьою картою РАТ: «Перша картинка статична... вона як стоп-кадр, або як фотографія в альбомі, яка може бути цікава тільки знайомій людині. Він би міг згадати якусь подію зі своєї музичної школи, може бути <...> А тут, на другій картинці, щось відбувається дуже напружене, тут усе рухається...». Цікаво відзначити, що Дж.Зайтц [6] вказує на недавні дослідження, які виявили, що образні уявлення є скоріше аналогами зовнішніх «фізичних» дій, чим корелятами досвіду зорового сприйняття, що й дозволяє суб'єктові антиципірувати і безпосередньо реагувати на динамічні зміни в навколишньому середовищі. Але ще більш цікаво, що на думку Г.Роршаха чорні плями викликають кінестетичні реакції респондента [5], які є більш базовими, ніж візуальні якості стимулу, наприклад колір й форма. На думку Дж.Зайтц, тілесний кінестезис, «kinesthetic intelligence» допомагає нам привносити смисл у навколишній світ [7].

Таким чином, РАТ виявляється набагато ближче до тесту Роршаха, чим до ТАТ. ТАТ відноситься до інтерпретативних тестів, а Роршах і РАТ – до тестів на конститування в смислі Л.Френка. В інтерпретативних методиках пропонується пояснити ситуацію, у конститутивних – додати зміст аморфному матеріалу [1]. Процеси, що відбуваються при роботі респондентів з РАТ, являють собою своєрідну «парейдолію контексту» – приблизно те ж саме відбувається в пробі Рейхардта, коли хворому пропонується дуже уважно розглядати чистий аркуш білого паперу й розповідати, що він там бачить. І у випадку чистого аркуша, і у випадку аморфних плям Роршаха, і у випадку максимально схематизованих, позбавлених рятівних деталей карток РАТ респондентів доводиться конституувати деякий «можливий світ», створюючи рятівну парейдолічну ілюзію, яка рятує його від десемантизованої, безглуздої ситуації. Можливо припустити, що десемантизація являє собою когнитивно складну ситуацію, але це зовсім не так. Когнитивно складні ситуації передбачають наявність інференцій до певних когнитивних схем, у яких по тим або іншим причинам респондентів (або клієнтів когнитивно-орієнтованого терапевта) чомусь важко розібратися. Десемантизована ситуація припускає, навпаки, відсутність готової схеми поведінки, смисловий пролапс, який сам по собі представляє вкрай важку афективну ситуацію. Як відзначає О.К.Васильєв і соавт. [2], еволюція когнитивної психотерапії убік усе більшого включення в роботу афектогенних змістів і відповідних захисних механізмів показує, що принцип єдності інтелекту й афекту не можна розуміти спрощено. РАТ пропонує респондентів десемантизовані афектогенні стимули, позбавлені інференцій-підказок, які дозволяють будувати інтерпретацію, але, навпаки, насичені наполегливою сутністю афекту, яка вимагає створення захисного по своїй природі наратива, спрямованого на уникнення від ідентифікації із зображеними на картинках-стимулах об'єктами. З того ж інтерв'ю: «У цій картинці (ТАТ) можна просто описувати щось схоже... а тут (РАТ) почуваєш напругу... доводиться якось вибиратися з намальованої ситуації». Нарешті, по-третє, стимульний матеріал РАТ схематично задає модель комунікативної ситуації: «На цих картинках усі щось говорять... або сказали...». Слід згадати, що комунікація являє собою модель будь-якої соціальної взаємодії. Таким чином, у РАТ респондент породжує не дескрипцію, що рятує його від когнитивної складності стимулу, а комунікативну конструкцію, що рятує його від афективних труднощів стимулу.

Прикладом подібної конструкції є отриманий нами в ході опитування студентів-філологів старших курсів наступний «короткий зміст» п'єси В.Шекспіра «Отелло»: «Цей чорний дурень задушив її з ревності». Насправді, перед нами «реферативне ядро» деякого афектогенного матеріалу (трагедії): група суб'єкта («чорний дурень» – растотоження наратора й матеріалу, расова стигматизація), група дії («задушив її» – тема насильства й смерті, образ жінки-жертви), група мотиву («з ревності» – змінений стан свідомості, тема сексуальності). Така збіднена репрезентація Шекспірівської трагедії викликає, мабуть, не когнитивним дефіцитом студентів-філологів старших курсів; вона рятує від необхідності переживати трагічне.

Оскільки стимульний матеріал викликає потужну афективну відповідь, остільки респондент не ідентифікує себе ні з якою із представлених на картинках РАТ фігурок точно так само, як студент-філолог растотожнює себе з потенційно афектогенним переживанням трагічного змісту. Респондент дистанціює себе від матеріалу, демонструючи нам різноманітні захисти (у нашому дослідженні був єдиний (!) випадок з 295, коли респондент ідентифікував себе з однією із зображених фігурок). Афективно важке завдання вирішується шляхом побудови психологічних захистів. У цьому змісті наратив фактично є демонстрацією захисних механізмів. Така можливість працювати прямо із захисними механізмами представляється нам принципово важливою й вкрай сприятливою особливістю стимульного матеріалу, запропонованого Л.М.Собчик. Саме тому для цілей нашого дослідження був обраний РАТ.

Метою дослідження респондентів за допомогою РАТ було встановлення характерних захисних механізмів, які були використані респондентами при зіткненні зі схематично представленими в стимульному матеріалі РАТ соціальними ситуаціями, залежно від аскриптивної статі [4] респондентів та їх належності до різних вибірок, які зазнають різний рівень і різну якість соціального тиску.

Гіпотеза дослідження: існують відмінності в частотах і в кількості, а можливо, і в якості захисних механізмів, які використовують представники різних груп. Відмінності між групами осіб, що відносять себе до чоловіків або, що відносять себе до жінок, зростають по мірі збільшення на них зовнішнього соціального тиску (пред'явлення до них особливих соціальних очікувань або соціальної стигматизації). Передбачається, що стигматизовані групи будуть пред'являти більшу кількість різноманітних захистів, що традиційно вважається свідченням більш високого рівня стресу.

Дослідження проводилося в період з жовтня 2009 року по вересень 2010 року в місті Миколаєві.

«Нормативна» вибірка (N) була складена з респондентів, які на момент дослідження були досить соціально адаптовані, тобто мали місце роботи й навчання, не перебували тривалий час без роботи й за результатами незалежної експертної оцінки не мали ознак, що дозволяють припускати ознаки психічної патології. Нормативну вибірку склали 172 респондента. Свою статтю вказали як «жіночу» 87 респондентів, як «чоловічу» - 85 респондентів. Середній вік «жіночої нормативної» вибірки складає 28 років, «чоловічої нормативної» вибірки - 30 років. Базою для створення нормативної вибірки послужили студенти, викладачі й співробітники Південнослов'янського інституту й Національного університету кораблебудування. Друга вибірка була складена з респондентів, що мають стійкі гомоеротичні переваги (Ho, n=54). Свою статтю вказали як «жіночу» 28 респондентів, як «чоловічу» - 26 респондентів. Середній вік респондентів, незалежно від аскриптивної статі, складає 25 років. Третя вибірка була складена з респондентів, що мають дітей із хронічними інвалідизуючими захворюваннями (Ha, n=69).

Свою стать вказали як «жіночу» 39 респондентів, як «чоловічу» - 30 респондентів. Базою для створення третьої вибірки послужили особи, що отримують допомогу в Центрі ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Надія» (м.Миколаїв). Середній вік матерів дітей-інвалідів становить 34 років, батьків - 37 років. Усього в дослідженні взяла участь 295 осіб.

Респондентам пропонувалося письмово відповісти на наступні питання до карток РАТ: «хто?» (група суб'єкта), «що?» (група дії) і «чому?» (група мотиву) роблять на запропонованих картинках. У такий спосіб ми одержали деяке реферативне ядро, яке по необхідності концентрує в собі способи, якими респондент конституює дистанціювання від афектогенної ситуації. Основними елементами контент-аналізу були висловлення, які, згідно з експертною оцінкою, репрезентують ті або інші захисні механізми. Одиницями контенту служили елементи конструйованого респондентами наративу, що вказують на використання наступних захисних механізмів: acting-out (безпосередній прояв афекту); мінімізація (комбінація заперечення з раціоналізацією, що виникає в тих випадках, коли повне заперечення неможливе, для зниження суб'єктивної значимості переживання); репресія (пригнічення); раціоналізація (побудова пояснювальних конструктів); формування реакції; проєкція; дисоціація (дистанціювання від емоційного досвіду за допомогою зміни стану свідомості); примітивне заперечення (реальності емоційного об'єкта) та ідентифікація (засвоєння властивостей зовнішнього психіці об'єкта). Також урахувувалася наявність «вільно плаваючої» тривоги.

При контент-аналізі використовувалися тільки ті одиниці контенту, відмінності по частотах уживання яких між аскриптивними статтями f і m рівнялося або перевищувало 10%. Такий поріг був установлений з метою мінімізації випадкових знахідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середні частоти зустрічальності захисних механізмів представлені в таблицях.

Таблиця 1

Захисту при конструюванні суб'єкта

Захисні механізми	N			Ho			Ha		
	f	m	dist	f	m	dist	f	m	dist
Мінімізація	1,5	13,0	11,5	9,3	38,7	29,4	11,0	0	11,0
Репресія	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Раціоналізація	32,0	22,0	10,0	4,7	20,3	15,6	18,5	30,0	11,5
Формування реакції	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Проєкція	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Дисоціація	0	0	0	15,0	54,0	39,0	0	0	0
Acting-out	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Примітивне заперечення	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ідентифікація	0	0	0	0	0	0	0	0	0
«Вільно плаваюча» тривога	0	0	0	0	0	0	0	0	0

З таблиці помітно, що у всіх вибірках відмінності по перемінній аскриптивної статі реалізуються у відмінностях по частотах використання жінками й чоловіками захисних механізмів мінімізації й раціоналізації. Раціоналізація взагалі панує в нормативній вибірці, що, очевидно, добре відповідає її нормативній природі. Мінімізація переважає в гомоеротичній вибірці: те, чого не можна заперечувати, слід хоча б применшити. У Ha-вибірці мінімізація – чисто жіноче придбання; чоловіки майже вдвічі частіше використовують раціоналізацію. Власним придбанням гомоеротичної вибірки є механізм дисоціації: взагалі дисоціативні процеси характерні для високостигматизованих груп.

Таблиця 2

Захисти при конструюванні дії

Захисні механізми	N			Ho			Ha		
	f	m	dist	f	m	dist	f	m	dist
Мінімізація	3,0	15,0	12,0	21,0	0	21,0			
Репресія	27,0	7,0	20,0	23,7	28,0	4,3	18,5	17,0	1,5
Раціоналізація	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Формування реакції	17,0	4,0	13,0	14,0	0	14,0	0	0	0
Проєкція	12,0	30,0	18,0	21,0	0	21,0	0	0	0
Дисоціація	0	0	0	0	0	0	32,0	13,0	19,0
Acting-out	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Примітивне заперечення	12,0	41,0	29,0	36,0	15,0	21,0	26,0	13,0	13,0
Ідентифікація	12,0	0	12,0	14,0	31,0	17,0	0	0	0
«Вільно плаваюча» тривога	0	0	0	21,0	0	21,0	11,0	0	11,0

Конструювання дії дає очікуваний урожай захисних механізмів: у наративі відбувається перехід від «формального» суб'єкта до суб'єкта діючого. Дія ж взагалі пов'язана із цілою системою неусвідомлюваних механізмів, що конструюють соціальні предикати дійствання. Саме уявлення про дію в першу чергу зазнають цензури Супер-Его. Цікаво відзначити появу вільно плаваючої тривоги в соціально стигматизованих групах: з одного боку, це свідчить про деякий дефіцит захисних механізмів, а з іншого боку – про більш активну діючу позицію, для якої тривога і є двигуном. Ще більш цікаво, що саме вільно плаваюча тривога стає одним з гендероутворюючих ознак для стигматизованих груп.

Таблиця 3

Захист при конструюванні пояснювального контексту

Захисні механізми	N			Ho			Ha		
	f	m	dist	f	m	dist	f	m	dist
Мінімізація									
Репресія	34,0	7,5	26,5	19,6	46,2	26,6	21,0	40,0	19,0
Раціоналізація	54,5	41,0	13,5	38,8	21,6	17,2	46,2	40,0	6,2
Формування реакції	21,0	4,0	17,0	0	15,0	15,0	□	□	□
Проекція	20,5	26,0	5,5	□	□	□	□	□	□
Дисоціація	□	□	□	□	□	□	42,0	13,0	29,0
Acting-out	3,0	26,0	23,0	□	□	□	□	□	□
Примітивне заперечення	9,0	26,0	17,0	□	□	□	□	□	□
Ідентифікація	□	□	□	□	□	□	□	□	□
«Вільно плаваюча» тривога	□	□	□	21,0	8,0	13,0	□	□	□

Цікава поява відмінності по частотах acting-out у нормативній вибірці: виявляється, задаючи контекст власній поведінці, чоловіка й жінки нормативної вибірки з різною частотою схильні зовсім і не задавати контекст, а просто діяти, підкоряючись імпульсу. Першість, звичайно ж, за чоловіками. Цікаво, однак, що порушення контролю імпульсів виявляється не в процесі владно дії, а при мотивуванні цієї дії.

Таблиця 4

Середня інтенсивність захистів у вибірках

Захисні механізми	N		Ho		Ha	
	f	m	f	m	f	m
Мінімізація	1,5	9,3	10,1	12,9	3,7	0
Репресія	20,3	4,8	14,4	24,7	13,2	19,0
Раціоналізація	28,8	21,0	14,5	14,0	21,6	23,3
Формування реакції	12,7	2,7	4,7	5,0	0	0
Проекція	10,8	18,7	7,0	0	0	0
Дисоціація	0	0	5,0	18,0	24,7	8,7
Acting-out	1,0	8,7	0	0	0	0
Примітивне заперечення	7,0	22,3	12,0	5,0	8,7	4,3
Ідентифікація	4,0	0	4,7	10,3	0	0
«Вільно плаваюча» тривога	0	0	14,0	2,7	3,7	0
Середня інтенсивність захистів	8,6	8,8	17,7	9,9	7,6	5,5
Відстань між f і m		0,2		7,8		2,1

З таблиці 4 очевидні відмінності в гендероутворюючих частотах використання захисних механізмів представниками груп з різним рівнем і якістю соціального тиску. Враховуючи деяку ненадійність квантитативних результатів контент-аналізу, можливо, проте, звернути увагу на те, що «відстань» між аскриптивними статтями f і m наростає паралельно наростанню інтенсивності психологічних захистів. Наростання інтенсивності психологічних захистів може бути хоча й непрямим, але надійним показником суб'єктивно переживаного рівня стресогенного соціального тиску.

Висновки. Таким чином, процеси конструювання гендерних відмінностей, представлені різними частотами використання захисних механізмів при моделюванні суб'єктивно значимих ситуацій, відбуваються активніше в тих випадках, коли респонденти належать до соціально стигматизованих груп. Це, у свою чергу, дозволяє ще більш значущо казати про те, що гендерна ідентичність – суб'єктивний гендер – є соціальною маскою, що навівається особистістю в дискомфортному середовищі для досягнення власних гендеронезалежних цілей – зокрема, для зниження рівня пов'язаного із соціальним тиском стресу.

Література

1. Бурлачук Л. Ф. Введение в проективную психологию / Л. Ф. Бурлачук. □ К. : Ника-Центр, 1997. □ 128 с.
2. Васильев А.К. Справочник по психотерапии. / А.К.Васильев, Т.А.Кицына, М.В.Овсянников; под общей ред. д.м.н., профессора В.В.Макарова. – М.: Астрель, 2009.– 320 с.
3. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л. Н. Собчик. – СПб.: Издательство «Речь», 2005. – 624 с.: ил.
4. Цешнатій О.Б. Стаття в гендерній психології / здана в друк.
5. Шапарь В. Б. Практическая психология. Проективные методики / В.Б. Шапарь, О. В. Шапарь. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 480 с.
6. Seitz J.A. The Bodily Basis of Thought New Ideas in Psychology 18 (2000) 23-40
7. Seitz, J. A. (2001). A cognitive-perceptual analysis of projective tests in children. Perceptual and Motor Skills, 2001, 93, 505-522.

В статье на основе исследования особенностей стимульного материала теста РАТ делается вывод о его пригодности к изучению защитных механизмов. Исследуются выборки мужчин и женщин, принадлежащих к различным группам. Устанавливается качественное и количественное своеобразие защитных механизмов для мужчин и женщин, принадлежащих к разным группам – от нормативных до социально-стигматизированных. Делается вывод о том, что гендерная идентичность представляет собой, в частности, сложный ситуационно определенный паттерн психологических защит.

Paper discusses the specificity of Picture Apperception Test by L.Sobchik to measure the defense mechanisms. The female and male samples with different social belongings and stigmata are tested to estimate qualitatively and quantitatively the specificity of defense patterns. The conclusion is made of gender identity being a specific situational pattern of defenses.